

Inleiding Adriaan van Dis

Snij de pagina's open en huiver!

ENGE DINGEN

Het aangetaste lichaam

Inleiding Adriaan van Dis

ENGE DINGEN

Het aangetaste lichaam

W BOOKS

Inleiding Adriaan van Dis
Essay Mienieke te Hennepe

ENGE DINGEN

Het aangetaste lichaam

W BOOKS

Syphilis hereditaria: huiduitslag met etterende puisten bij syfilis

Enge dingen

Het lichaam zat in een boek. Een dik bruin platenalbum met een aaibare zachtleren rug, verstopt in een kast met een koperen slot en deuren van gaas. Die kast stond in grootvaders werkkamer, boven, aan het eind van een lange gang, waar het hout kraakte en je je eigen hart kon horen kloppen.

Ik wist waar de sleutel hing en als de grote mensen weg waren, sloop ik de trap op om met ingehouden adem door het boek met blote mensen te bladeren. Elk lichaamsdeel was nagetekend. Een hand, een been, een buik. De buik kon je lospeuteren. Daaronder vond je een kluwen darmen. Het hart had twee bewegende deurtjes. Papieren lipjes hielden de boel bijeen, maar bij het oog was het lipje gescheurd. Zo kon ik het eruit wippen en voor mijn eigen oog houden. Paste net niet als monocle, anders leek ik op Lord Lister. Onder de schedel zat een grote roze walnoot. Zo zat ik dus in elkaar. Eng. Maar er viel mee te leven.

Het vrouwenlichaam was andere koek. Ook dat kon uit elkaar. Daar zat geen kluwen darm onder de buik, maar een opgekrulde baby met een waterhoofd. Geen lolletje zoiets negen maanden te moeten uitbroeden. Vrouwen hadden het toch al zwaarder dan mannen. Wist ik van thuis, waar mijn drie zusters altijd ongesteld waren. Maar in dit boek (dat *Bilder Lexikon* heette) hadden vrouwen ook een wond onder aan hun buik. Een bladzijde verder kwam ie nog eens uitvergroot terug: een rode tunnel met uitstulpingen. En dan die eierstokken. Twee gele knotten wol bungelend aan een geweitje. Waarom hadden mijn zusters mij dat nooit verteld?

Een hoofdstuk verder braken de wonden pas echt open. In paars, blauw, geel, groen - de drukker kwam kleuren te kort. De engste gezichten passeerden de revue: een mond met aangevreten lippen, een wang met een gapend gat. Ook *der Penis* kreeg een plaat

- er was nog maar weinig van over. (Penis... bah. Op mijn negende jaar noemde ik dat ding tussen mijn benen nog braaf 'vogeltje'.) De meeste woorden begreep ik niet, maar wat ik zag vertelde genoeg: neuken was levensgevaarlijk.

Wel herkende ik het woord *Syphilis* - ooit thuis opgevangen aan de rijsttafel. Mijn moeder had in Indië een man met syfilis gezien. Zijn neus was eraf gevallen. Plof op de grond, toen hij tegen een boom liep. Zo'n verhaal vergeet je je hele leven niet, vooral ook omdat het niet voor mijn oren bestemd was. Verboden dingen blijven het beste hangen.

Grootvaders lexicon kon ik plaat voor plaat dromen... O, de trillende handen bij de laatste bladzijden, waar de tropische ziektes zaten verstopt. Ogen waar wormen uit kropen, bijtende schimmels - wangen vol kraters! Leprozen met afgekloven handen en voeten. Billen als bijzettafels. Of een vrouw met olifantsbenen - breed in de heup en taps naar de voet. Ik zag er de kaart van Afrika in. Lang keek ik naar het gezicht dat door een slangenbeet was verwoest, of het door een krokodil afgebeten kinderbeentje. Dat mijn ouders in die tropen hadden durven wonen!

Thuis dekten wij bloot toe. Bloot zat onder je kleren en daar hoorde het te blijven. Ook op het strand lieten wij zo min mogelijk zien. Wij toonden beheersing. De kinderen verkleedden zich achter een opgehouden spreij. Pa deed hooguit zijn jasje uit, moeder bleef in haar zomerjurk. Ik kan me niet herinneren mijn ouders ooit in zee te hebben gezien. Mijn vader schaamde zich voor zijn littekens (de oorlog zat onder zijn vel) en mijn moeder vond zich na jappenkamp en hongeroedeem niet meer toonbaar in badpak.

Op het strand mocht je ook niet naar het bloot van anderen staren. Een onmogelijk gebod, want er kwam genoeg vlees voorbij dat om aandacht vroeg: Dikke Dames met vetschort (zoals op de getekende ansichtkaarten) en Duitse mannen met één been. Volgens mijn vader Wehrmachtsoldaten die hun oude bunkers kwamen

Vrouwengezicht met vlekken

opzoeken. Ze groeven diepe kuilen. Maar ik zag slechts stompen dij wippend in het zand. Lexiconroze. Keek ik te lang, dan volgde een draai om mijn oren.

Ongelukken waren ook verboden terrein. Niet dat ze veel gebeurden in ons zeedorp, maar soms slipte er 's zomers een motorrijder in het mulle zand op de boulevard. Wij kinderen renden daar dan joelend heen. Zo zag ik ook mijn eerste gebroken been: het stak met bot en al door een motorbroek. Een van mijn vroegste herinneringen. Een huivering die zich etste. Geluk bij een ongeluk. Later leerde ik bij ongelukken door te lopen. Kijken was sensatie. Ordinaire mensen deden dat. God wat wou ik graag bij de ordinaire mensen horen.

Waarom waren wij de enige familie die het gordijn sloot toen er een stoet verpleegsters van Jong Nederland voorbijkwam met tussen zich in het lichaam van een meisje. Toegedekt op een brancard van de reddingsbrigade. Bij vloed verdronken. Op ons strand. Heel erg. Maar ook spannend voor een jongen van een jaar of zeven. Alle kinderen hadden de brancard gezien. De bobbel onder het laken. Ik zag alleen een spleet in het gordijn.

Mijn dorp zat vol sensaties. 's Zomers kwamen er kinderen uit de stad. Koloniehuisen vol. 'Bleekneuzen' werden ze genoemd. De allerzwaksten bleven op bed en werden bij mooi weer naar buiten gerold. Die hadden 'de tering'. Spinneweblongen. Ze lagen mager in een halve kring, achter glazen wanden. Wij dorpskinderen beslopen hen vanuit het duin, gewapend met een vooroorlogse verrekijker, we tuurden ons duizelig, maar vingen niet meer op dan vaag gerochel. Ze waren besmettelijk. We mochten niet met ze spelen. Zelfs praten was verboden. Als we iets naar ze riepen, werden we weggejaagd. Ze bleven gekooid achter het glas. Eerder zielig dan eng.

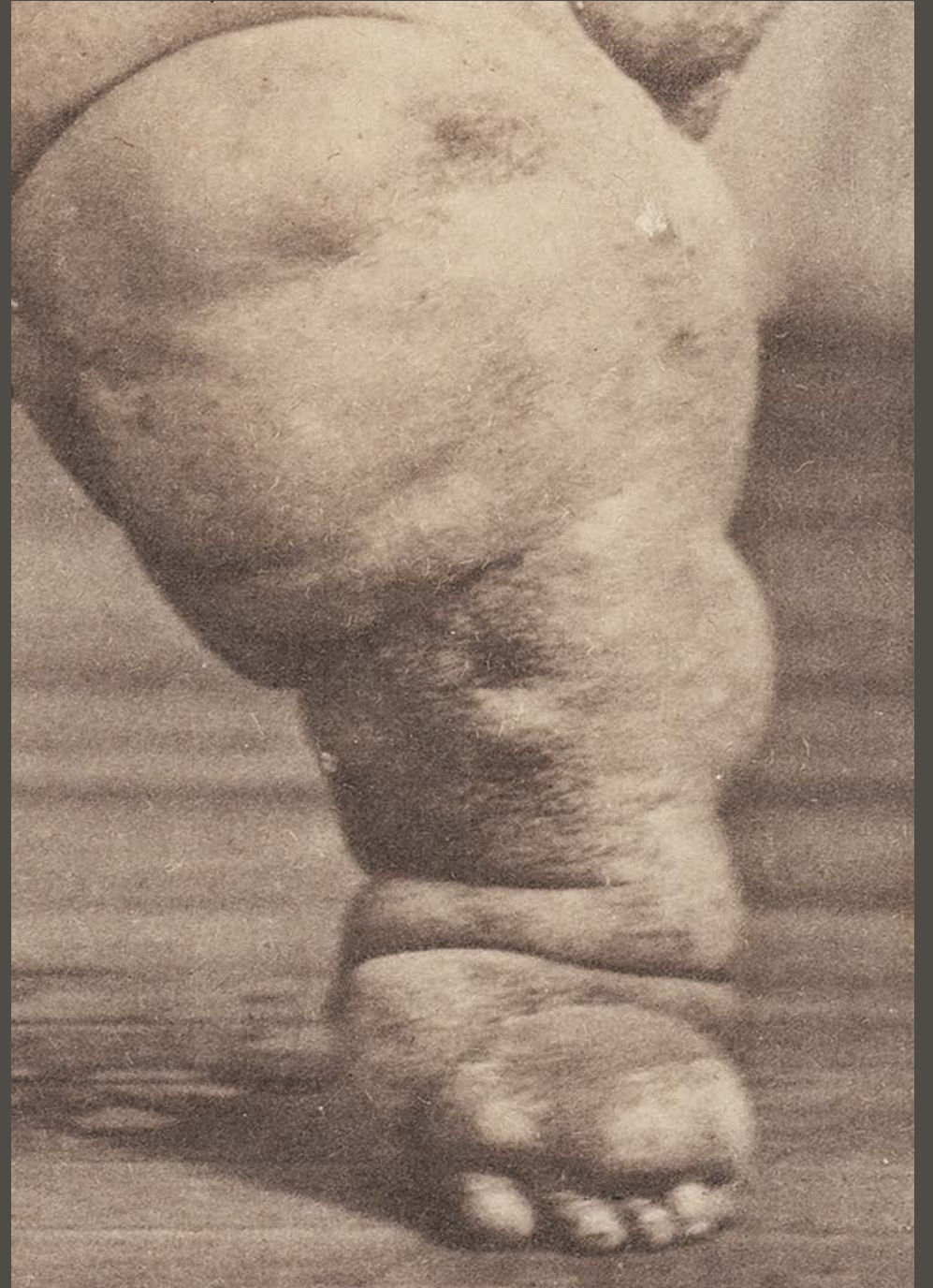
Ons dorp telde ook zieken die onzichtbaar bleven: de kinderen van Bio Vakantieoord. Ze woonden in een groot huis met een toren. Het pad er naartoe was afgesloten en het duin waarop het stond verboden terrein. Als je toch de moed had rond het huis te sluipen, zag je donkere muren en zware vitrage voor de ramen. Volgens de bakkersknecht, die meer dan eens tot aan de poort was geweest om bestellingen af te leveren, zaten daarbinnen lammen die alleen hun hoofd konden bewegen. En er hingen ook kinderen in manden. Een romp, een hoofd, met meer waren ze niet geboren. Ze werden gevoerd en kregen de zachtste kadetjes.

Mijn slaapkamer keek uit op Bio. Tegen zonsondergang, als de lucht oranje kleurde en het dennenbos blauw, groeide het huis met de toren uit tot een dreigend kasteel. De kraaien zweefden dan over het Engelse veld, ze krijsten... maar ik hoorde de mismaakten huilen.

Over Bio deden in het dorp de gruwelijkste verhalen de ronde. Wat we niet mochten zien, riepen we op in onze fantasie en zo groeiden die kinderen uit tot monsters. Maar wel monsters die nieuwsgierig maakten. Het moest toch mogelijk zijn een keer een echt mandmens te ontmoeten? Mijn neus tegen zijn neus drukken. Zoals de Eskimo's deden. (Bang natuurlijk. Maar een beetje bang was best lekker.) En de olifantvrouw, waar woonde de olifantvrouw? Ja, eens zou ik een levend *Bilder Lexikon* betreden.

De eerste echt mismaakte mensen zag ik pas toen ik het flink op een reizen zette, voorbij het duin en tot achter de woestijn. Vooral Afrika bleek één Bio Vakantieoord. Alle misbaksels open en bloot onder de zon. Zonder schaamte.

Ik herinner mij, Kameroen 1977, een avond op een terras in de lauwe havenstad Douala. Ik dronk een glas bier in gezelschap van Franse bosbouwers. Op het trottoir trok de armoe voorbij: straatventers die snuisterijen ophielden, bedelaars, een enkele hoer.

Elefantiasis

Ik vermeed ogen, hoe verleidelijk ook. Opeens voelde ik iets achter mijn knie. Onder mijn stoel kroop een mismaakte jongen. Hij leunde tegen me aan en hield stralend beide handen op, twee eeltige klauwtjes die zowel bedelnap als schoen voor hem waren. Hij sleepte met zijn achterlijf, met wuivende voeten - als zeeanemonen. Maar verder was hij vel over been. Ook daar waar botten zich gewoonlijk gedeisd houden, maakte hij een knokige indruk. Hoge rug, kippenborst en schouderbladen als schonkige epauletten. Zo'n lichaam had ik nog nooit gezien, ik zocht snel naar een munt om mijn huiver af te kopen. Maar de jongen ging niet weg, nee, als dank deed hij nog een dans op beide handen. Knap. En mooi die lamme wapperbenen.

Na de schrik zag ik de schoonheid.

Een paar dagen later, onderweg naar het noorden, zag ik meer mismaakte kinderen: gespleten verhemeltes waarbij neus en bovenlip openlagen, voeten die verkeerd om aan de enkel zaten, of voeten waar nauwelijks een dij of knie tussen zat. Uitgestald leed om een centje mee op te halen. Gruwelijk. En toch kon ik mijn ogen er niet van afhouden. In Afrika, op dat rood bestoven pad naar Foumban, zag ik de mens zoals hij óók geboren wordt: verkneed, strompelend in pijn.

Ik zeg niet dat het goed is. Het bestaat.

In Europa zouden deze kinderen operatief zijn opgelapt en binnen de muren van een instituut verblijven. Heel beschaafd. En voor zover ze buitenkomen worden ze keurig toegedekt en elektrisch voortbewogen. Alleen, waarom verhullen wij andermans gebrek? Uit medemenselijkheid? Of om onszelf te sparen?

Al reizend heb ik met bewondering naar het afwijkende lichaam leren kijken, naar die wanhopige zelfredzaamheid. Op den duur overwon ik zelfs mijn eigen angst, nooit helemaal, maar genoeg om een gelijke te zien, een medemens in een afschrikwekkende vermomming.

Maar kan ik een gelijke zien in een misbaksel op sterk water, een baby met wolvenhuid, of een vroegtijdig geboren Siamese tweeling? Nauwelijks. Wat zoek ik dan in een rariteitenkabinet waar weeffouten van de natuur staan uitgestald? De beschadiging. Bij mens en dier. Het kwetsbare boeit. Misschien is het een afwijking, maar ik zie in het kapotte altijd de heelte die er niet mocht zijn. (Een ongeschonden vader in de littekens, een moeder zonder de putjes van hongeroedeem.) De kapotte dingen kijken mij aan. Ze zoeken contact en zeggen: zie toch hoe menselijk het monster is.

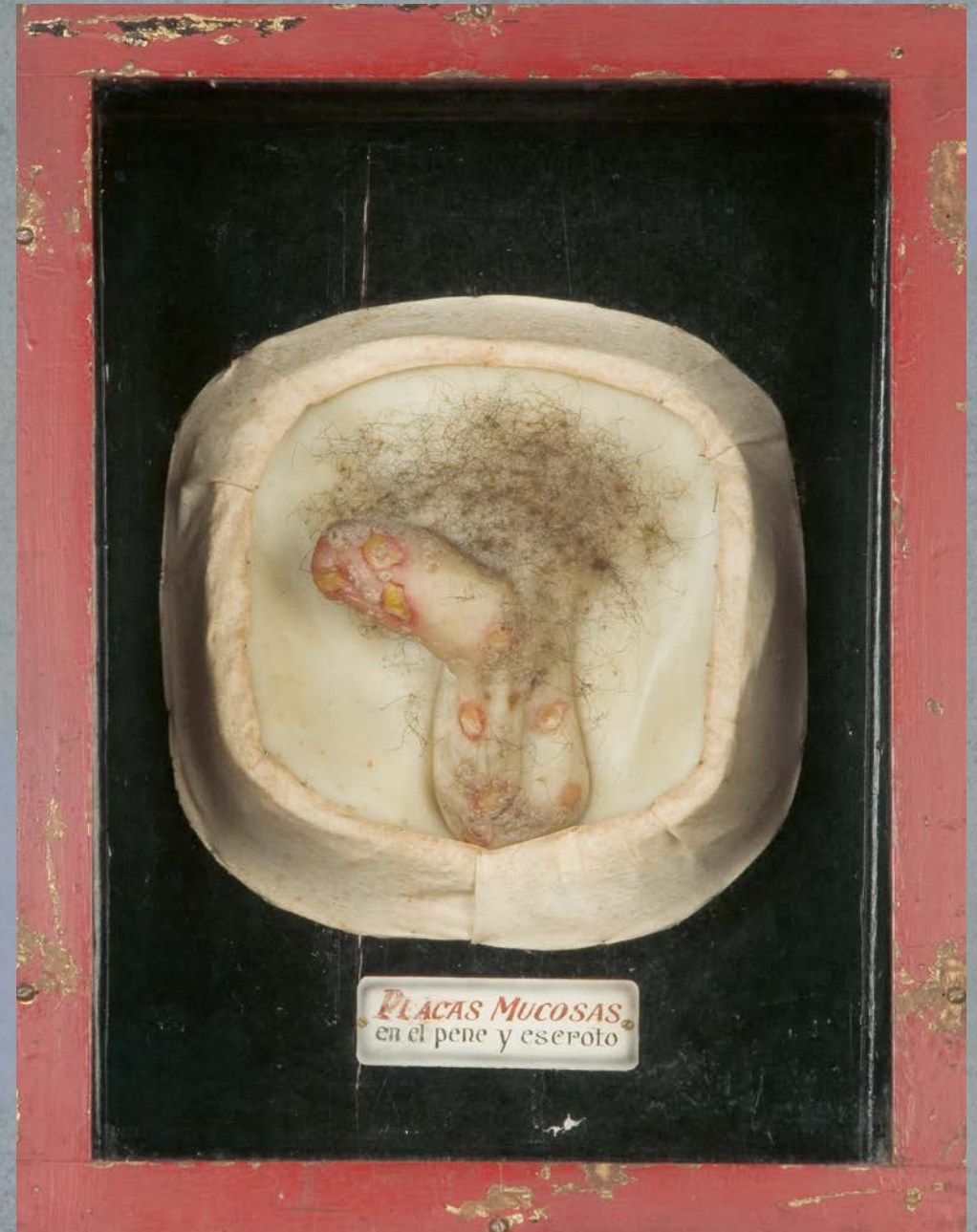
Adriaan van Dis

Scarlatina: roodvonk in het vervellingsstadium

Het lichaam zat in een
Het lichaam zat in een
boek. Een dik bruin
boek. Een dik bruin
platenalbum met een
platenalbum met een
aaibare zachtleren rug,
aaibare zachtleren rug,
verstopt in een kast...
verstopt in een kast...

The body was in a
The body was in a
book. A thick brown
book. A thick brown
picture album with a
picture album with a
soft leather cover that
soft leather cover that
felt good to stroke,
felt good to stroke,
hidden away in a
hidden away in a
cupboard...
cupboard...

...als de grote
als de grote
mensen weg waren,
mensen weg waren,
sloop ik de trap op om
sloop ik de trap op om
met ingehouden adem
met ingehouden adem
door het boek met blote
door het boek met blote
mensen te bladeren.
mensen te bladeren.

...when the grown-
...when the grown-
ups were out, I crept
ups were out, I crept
upstairs, and with bated
upstairs, and with bated
breath, I leafed through
breath, I leafed through
the book with pictures
the book with pictures
of people with no
of people with no
clothes on.

clothes on.

Syfilis: Sjanke sclerose

De meeste woorden
De meeste woorden
begreep ik niet, maar
begreep ik niet, maar
wat ik zag vertelde
wat ik zag vertelde
genoeg: neuken was
genoeg: neuken was
levensgevaarlijk.
levensgevaarlijk.

I didn't understand
I didn't understand
most of the words, but
most of the words, but
what I saw told me
what I saw told me
quite enough: sex was
quite enough: sex was
terribly dangerous.
terribly dangerous.

Scary things

The body was in a book. A thick brown picture album with a soft leather cover that felt good to stroke, hidden away in a cupboard with a brass lock and wire mesh doors. The cupboard was in grandfather's study, upstairs, at the end of a long corridor, where the wooden boards creaked and you could feel your own heart beating. I knew where he hung the key, and when the grown-ups were out, I crept upstairs, and with bated breath, I leafed through the book with pictures of people with no clothes on. There were drawings of each part of the body. A hand, a leg, a belly. You could take the belly apart. Inside was a tangle of intestines. The heart had two tiny moveable flaps. Paper tabs kept it all together, but the tab next to the eye was torn. That meant I could flip it out and hold it up in front of my own eye. It did not fit quite like a monocle, otherwise I would have looked like Lord Lister. Under the skull was a big pink walnut. So that was what I looked like inside. Scary. But I could live with it.

The woman's body was a different kettle of fish. That one could be taken apart too. It didn't have a tangle of intestines inside the belly, instead it had a curled-up baby with a great big head. Having to hatch something like that for nine months was no joke. Women's lives were harder than men's anyway. I knew that from life at home, where my three sisters were always having their periods. But in the book (it was called *Bilder Lexikon*) the woman also had a wound at the bottom of her belly. There it was again on the next page, in a much bigger picture: a red tunnel with bulges. And then those ovaries. Two yellow knots of wool dangling from an antler. Why had my sisters never told me about that?

In the next chapter, the wounds really opened up. In purple, blue, yellow, green – the printer couldn't find enough colours for it all. There was a whole series of terrifying faces: a mouth in which the lips had been eaten away, a cheek with a gaping hole. It also had

a picture of *der Penis* – though there wasn't much left of it. (Penis . . . ugh! When I was nine, I was still innocently calling that thing between my legs 'winkle'.) I didn't understand most of the words, but what I saw told me quite enough: sex was terribly dangerous.

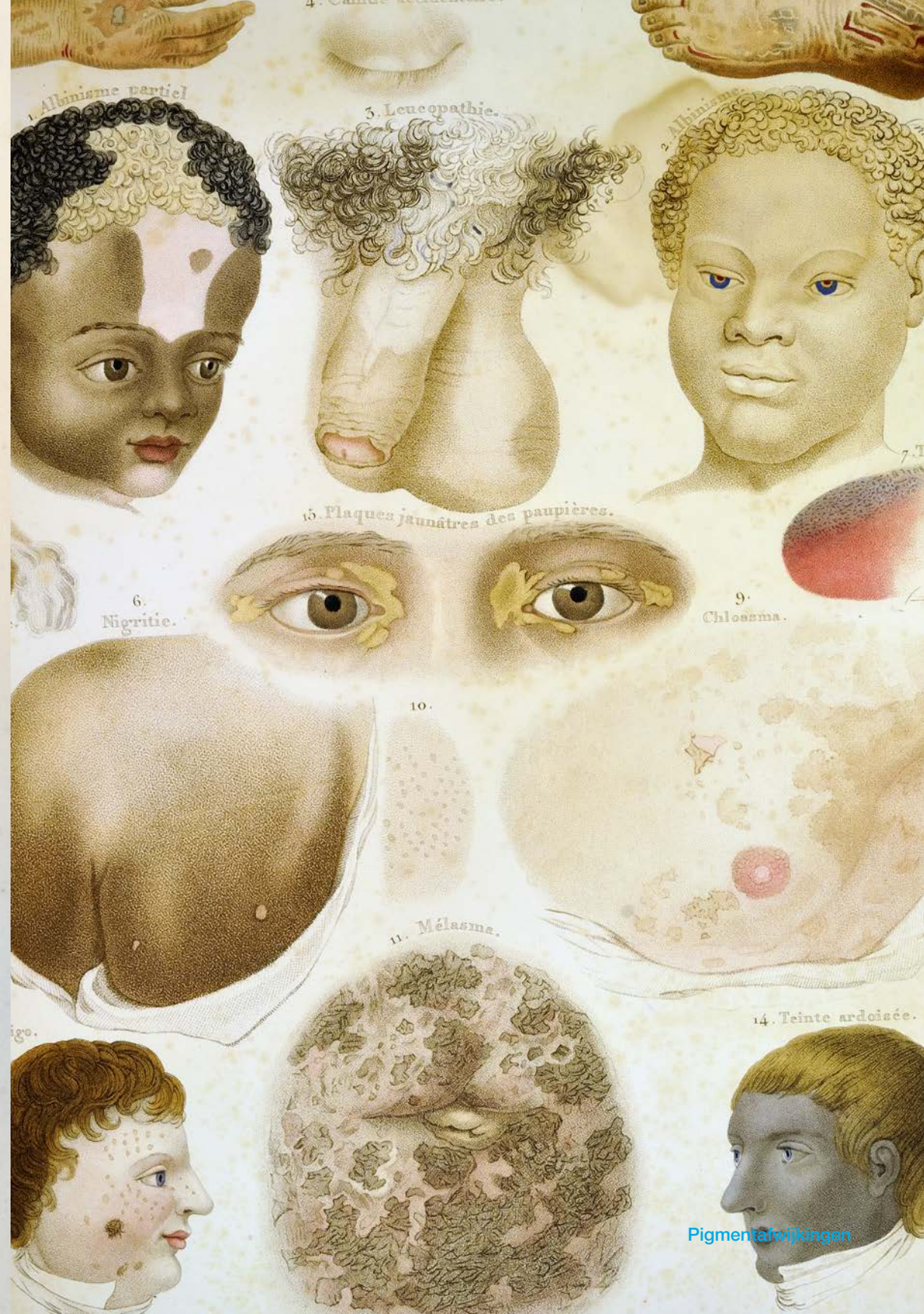
I did recognise the word 'syphilis' – I'd heard it at dinner time once, while we were all eating a rice table. My mother had seen a man with syphilis in the Dutch East Indies. His nose had fallen off. Whump! There it went, on the ground, when he bumped into a tree. A story like that sticks in your mind for the rest of your life, especially since it had not been meant for my ears at all. Forbidden things stay with you the longest.

I knew every single picture in grandfather's book of the body . . . Oh, how my hands would tremble when I got to the last pages, where the tropical diseases were hidden. Eyes with worms crawling out of them, funguses gnawing into the flesh – cheeks full of craters! Lepers whose hands and feet had been eaten away. Buttocks like tables. A woman with elephant's legs – wide in the hip, and tapering down to the feet. It made me think of the map of Africa. I spent ages staring at the face that had been ravaged by a snakebite, and the child's leg that had been torn off by a crocodile. That my parents had dared to live in the tropics!

At home, nudity was covered up. Your naked body was under your clothes, and that was where it belonged. Even on the beach we exposed as little as possible. We were disciplined about it. We children dressed and undressed behind a coverlet that was held up for us. My father never went further than taking off his jacket, my mother kept her summer dress on. I can't remember ever having seen my parents in the sea. My father was ashamed of his scars (the war was under his skin) and my mother considered that after her time in the Japanese POW camp and her hunger oedema she could no longer show herself in a bathing suit.

Klierziekten

Pigmentafwijkingen

Looking at other people's bare skin on the beach was not allowed either. An impossible rule, given the constant parade of attention-grabbing flesh: Fat Ladies with hanging bellies (like in the cartoons on picture postcards) and one-legged Germans. My father said they were Wehrmacht soldiers who had come to see their old bunkers. They dug deep holes. But I saw only stumps of thigh swaying back and forth in the sand. Lexikon pink. If I looked too long, I'd get my ears cuffed.

Road accidents were also out of bounds. Not that we had many of them in our seaside village, but the occasional summer motorcyclist would skid off the road in the loose sand along the seafront. The noise would bring us children running and yelling to the scene. That was how I saw my first broken leg: sticking out of some motorbike trousers, bone and all. One of my earliest memories. A shudder that etched itself in. Smashing smash. Later I learned to stay away from accidents. Standing and watching was looking for sensation. It was something vulgar people did. My God, how I longed to be one of those vulgar people.

Why were we the only family that drew the curtains when a whole procession of Dutch Youth nurses passed down the street, carrying a girl's body. It was lying on one of those lifeguards' stretchers. Drowned at high tide. On our beach. Terrible business. But also exciting for a boy of about seven years of age. All the children had seen the stretcher. The bulge under the sheet. All I saw was a crack in the curtain.

My village was full of sensational things. In the summertime, children arrived from the city. Whole sanatoriums full of them. 'Pale-faces', we called them. The weakest ones stayed in bed, and were wheeled out when the sun was shining. They had 'white plague'. Spider-web lungs. Their skinny bodies lay in a semi-circle, behind glass walls. We village children would creep up to them from

the dunes, armed with some old binoculars from before the war, we peered until it made us dizzy, but we never picked up anything more than a faint rattling sound. It was catching. We weren't allowed to play with them. Even talking to them was forbidden. If we called out to them, we got shooed away. They stayed all caged up behind the glass. More pathetic than creepy.

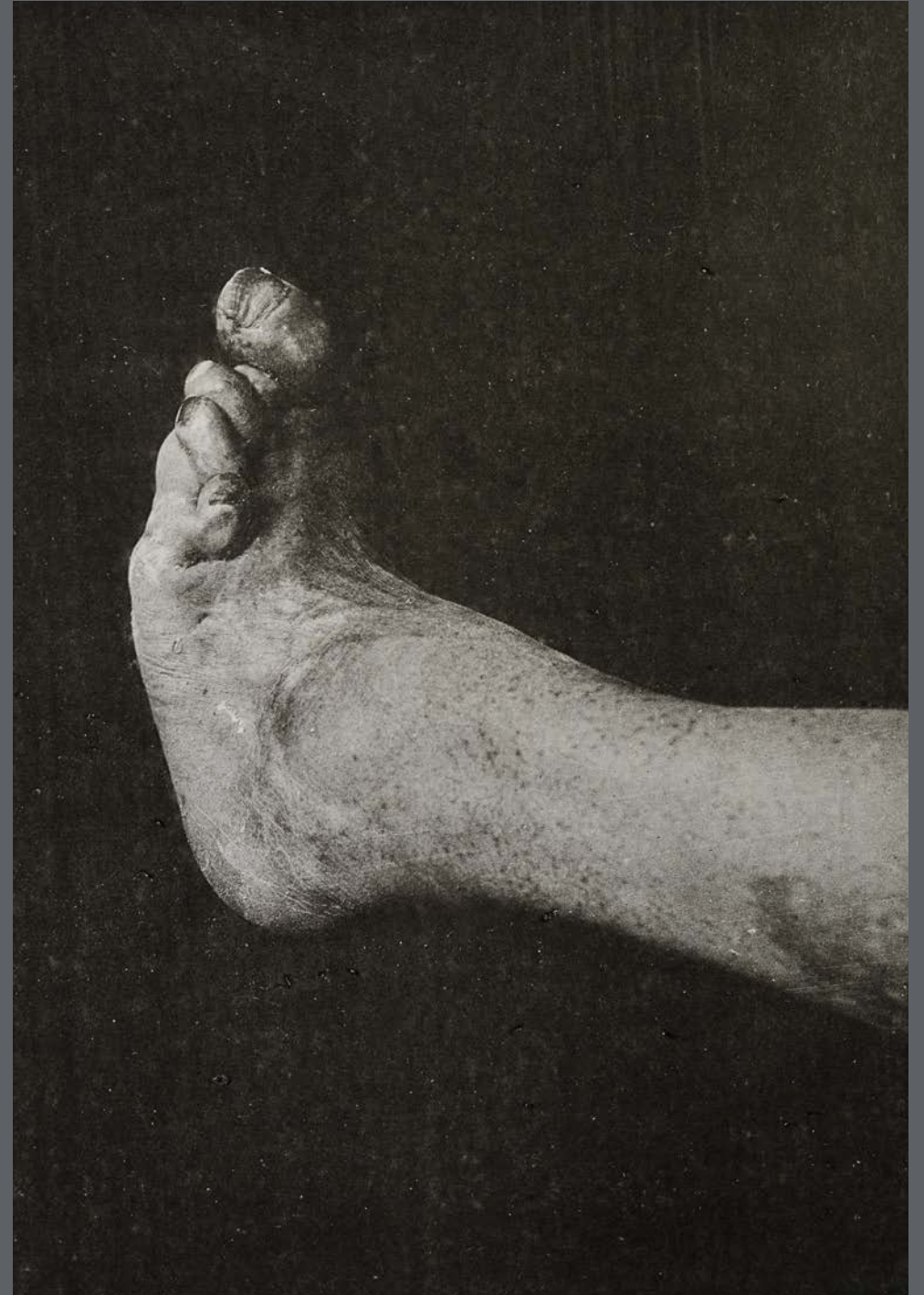
Our village also had its invisible sick: the children from Bio Holiday Camp. They lived in a big house with a tower. The path leading up to the house was closed off, and the dunes all around it were out of bounds. If you were brave enough to creep up to the house in spite of that, you would see dark walls and windows obscured by heavy net curtains. According to the baker's boy, who had often made deliveries at the gate, there were lame kids inside who could only move their heads. And children hanging in baskets. A trunk and a head, that was all they'd been born with. They had to be fed by other people, and were given the softest rolls to eat.

I could see the Bio from my bedroom window. Around sunset, when the sky went orange and the pine forest went blue, that house with its tower grew into a menacing castle. The crows flew low over the Engelse Veld, squawking . . . but what I heard was the cries of the deformed children.

The most terrible stories about Bio circulated in the village. Our imaginations shaped what we weren't allowed to see, and so those children turned into monsters. Still, they were monsters that made us curious. Surely there must be a way of getting to meet one of these real basket people? Of pressing my nose against his nose. Like Eskimos. (Of course I was frightened. But it felt nice, being a bit frightened.) And the elephant woman, where did the elephant woman live? Oh yes, one day I would find myself in a real-life *Bilder Lexikon*.

Ichthyosis, erfelijke huidziekte

Lepra arabum

The first time I saw people with real deformities was when I went off on a serious journey, beyond the dunes and beyond the desert. Africa, in particular, turned out to be one big Bio Holiday Camp. All the freaks of nature lying out in the sun, exposed to everyone's gaze. Without any sense of shame.

I remember an evening in Cameroon, in 1977, at an outdoor café in the lacklustre port of Douala. I was having a beer with some French foresters. The local poor passed by along the footpath: street vendors holding up their trinkets, beggars, one or two whores. I avoided eye contact, however tempting it might be. Suddenly I felt something behind my knee. A deformed boy was crawling under my chair. He leant against me and beamed up at me, holding up his hands, two callused claws that served him as begging bowl and shoes. He dragged his body along, with feet that swayed – like sea anemones. For the rest, he was all skin and bones. Even in parts where bones usually keep a low profile, he was all sharp edges. A high back, pigeon-breasted, and shoulder blades like gaunt epaulets. I had never seen a body like that before, and quickly fished out a coin to buy off my revulsion. But the boy didn't go away, no, in gratitude he did a little dance on his two hands. Clever. And beautiful, those wasted waving legs.

After the shock I saw the beauty.

A few days later, travelling north, I saw other deformed children: some with cleft palates, their nose and upper lip all open, feet poking out from the wrong side of the ankles, or legs with feet but almost no thighs or knees. Suffering exhibited to make a few pennies. Horrifying. And still, I couldn't keep my eyes away from them. In Africa, on the red dusty path to Foumban, I saw how other human beings are born: mangled, hobbling in pain.

I'm not saying there's anything good about it. Just that it exists.

In Europe, those children would be patched up in surgery and kept within the four walls of an institution. Very civilised.

And if they were ever brought outside, they would be decently covered up and propelled electrically. Only, why do we hide other people's defects? From a sense of common humanity? Or to spare our own feelings?

On my travels, I have learned to look with admiration at unusual bodies, at that desperate self-reliance. Eventually I even conquered my own fear – never completely, but enough to see an equal, a fellow human being in a terrifying disguise.

But can I see an equal in a freak preserved in formaldehyde, a baby with wolf's skin, or premature Siamese twins? Not really. So what am I looking for in a collection of curiosities, in which nature's flaws are put on show? Damage. In humans and animals. Vulnerability has its own fascination. Perhaps it's an aberration, but in anything broken, I always see what might have been whole. (An unblemished father underneath the scars, a mother without the hollows of hunger oedema.) The broken things look at me. They reach out, and say: see how human the monster is.

Adriaan van Dis

Mijn moeder had in
Indië een man met
syphilis gezien. Zijn
neus was eraf gevallen.
Plof op de grond toen
hij tegen een boom
liep.

My mother had seen a
man with syphilis in
the Dutch East Indies.
His nose had fallen
off. Whump! There it
went, on the ground,
when he bumped into
a tree.

Model met huidaandoeningen

Verboden dingen
Verboden dingen
blijven het beste
blijven het beste
hangen.
hangen.

Forbidden things stay
Forbidden things stay
with you the longest.
with you the longest.

• HERPES, RINGVORMIGE HAARDEN. •

Herpes met ringvormige haarden

Grootvaders lexicon
Grootvaders lexicon
kon ik plaat voor
kon ik plaat voor
plaat dromen...O,
plaat dromen...O,
de trillende handen bij
de trillende handen bij
de laatste bladzijden...
de laatste bladzijden...

I knew every
I knew every
single picture in
single picture in
grandfather's book
grandfather's book
of the body . . . Oh,
of the body . . . Oh,
how my hands would
how my hands would
tremble when I got to
tremble when I got to
the last pages...
the last pages...

Syphilis annularis

Kwetsbare huid: beelden van studie en stigma

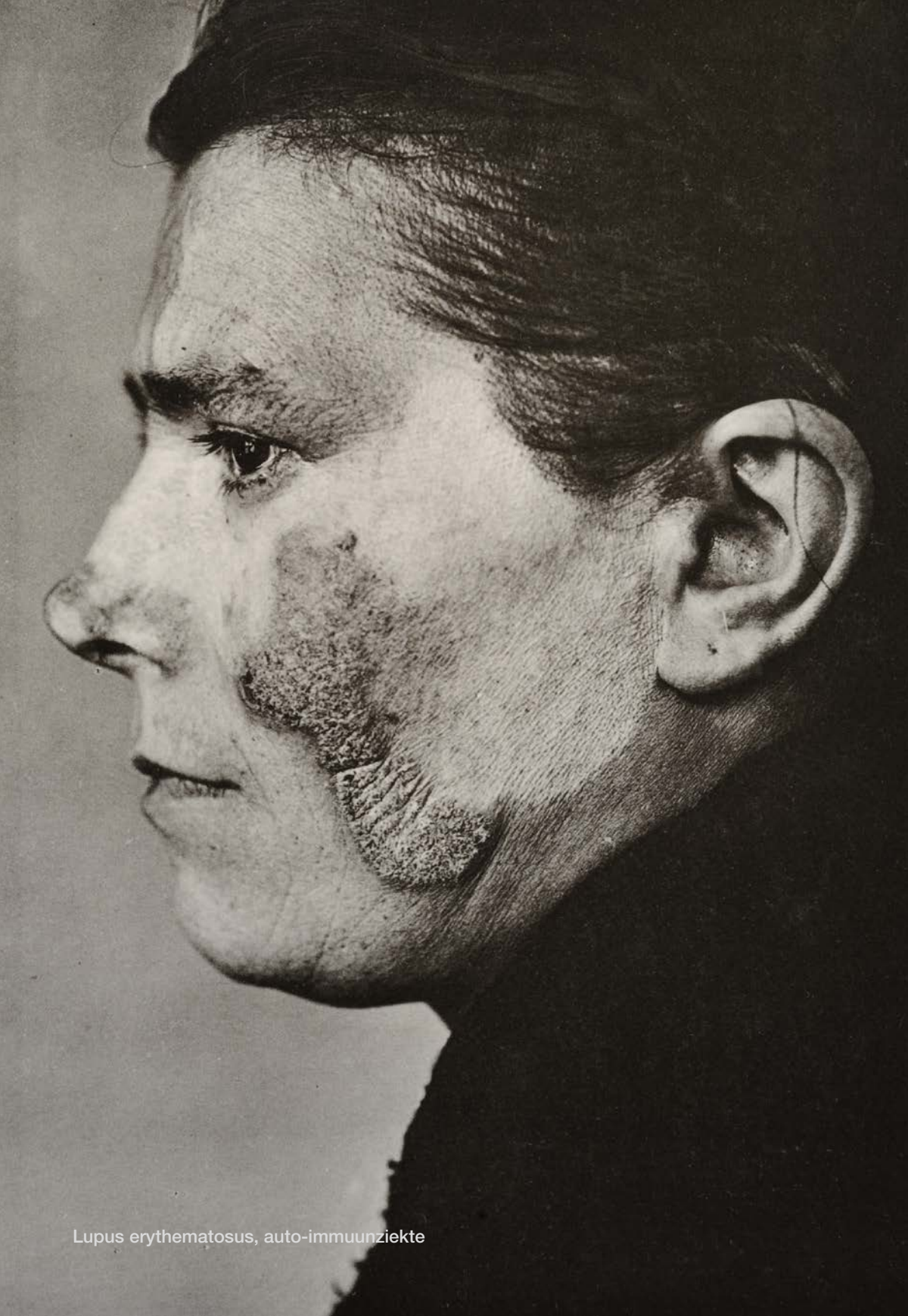
Mieneke te Hennepe

Amsterdam. Vanachter zijn bureau noteerde professor Van Haren Noman in zijn aantekeningenschrift : 'Mevrouw N., gehuwd, meldde zich in april 1891 op de polikliniek voor huidziekten en syphilis in Amsterdam met een uitslag in het gezicht. Deze was volgens haar enkele dagen daarvoor begonnen en ging vergezeld van een hoge koorts en een brandend gevoel.' De patiënte in kwestie zat niet voor hem, maar lag als foto op zijn bureau. Een uitstekend beeld voor zijn te publiceren fotografische atlas met ziektegevallen van huidziekten. Uiteindelijk had hij dan zijn liefde voor fotografie ook in zijn vakgebied kunnen gebruiken.

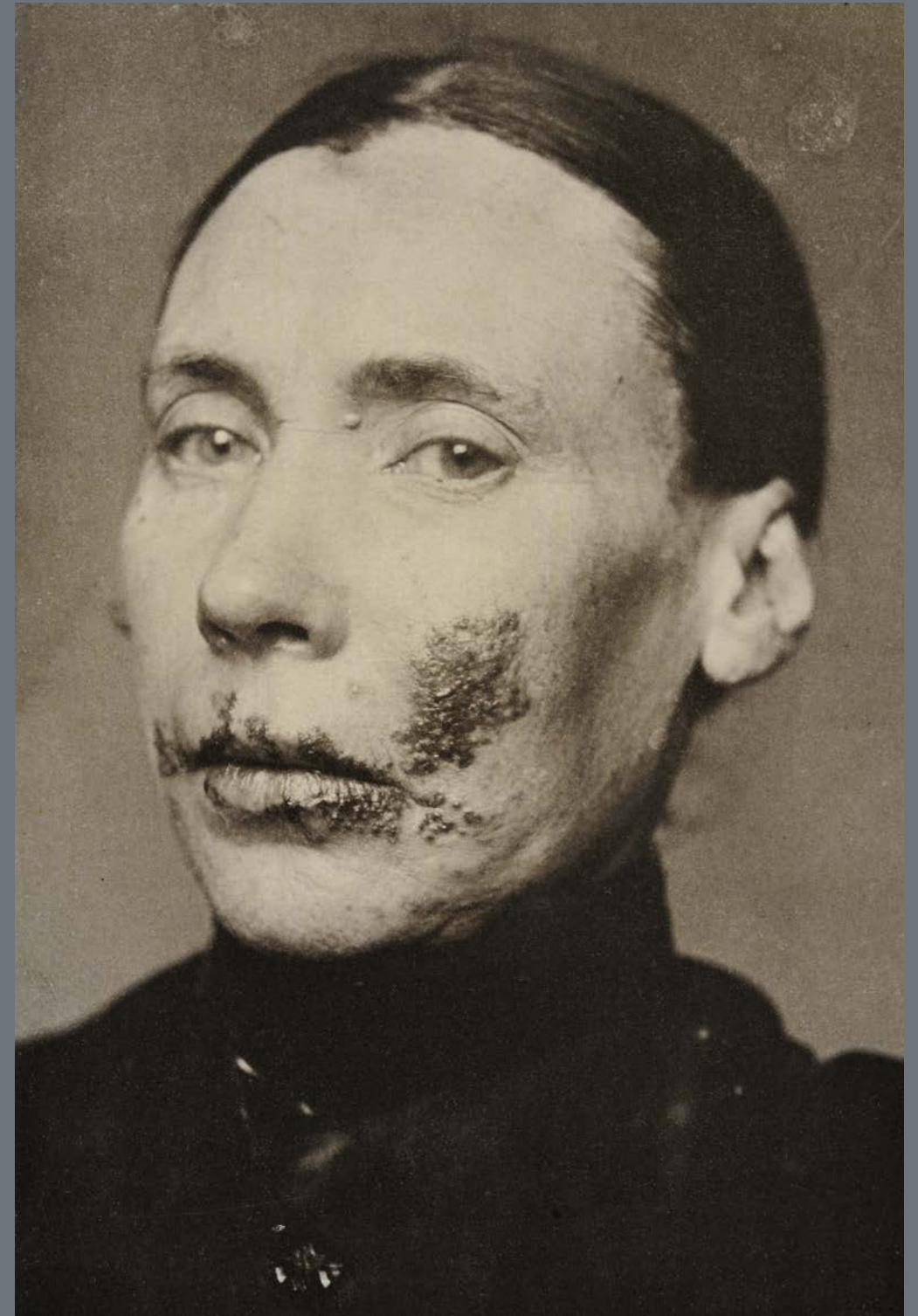
Voor de artsen aan het eind van de negentiende eeuw hadden zelfs de meest schokkende afbeeldingen een duidelijk doel: de studie en herkenning van de ziekten te vergemakkelijken. De gekleurde plaat of foto moest zo waarheidsgetrouw mogelijk alle details van het ziektebeeld van de patiënt laten zien. Een beschrijving kon voor de medici niet tippen aan de waarde van de aanblik die de foto biedt. Maar wat vertellen deze oude medische beelden ons nu? Wat gaat er schuil achter de vrouw met de strenge blik in haar ogen? Welke werelden tonen de vaak afschrikwekkende foto's ons? Veel meer nog dan de ziekte alleen laten ze de onverhulde werkelijkheid zien van het aangetaste lichaam uit het verleden. Vastgelegd als interessante studieobjecten staren de patiënten je aan. Ze nemen ons mee naar een tijd van fascinatie voor fotografie, woekerende huid- en geslachtsziekten, een gebrek aan hygiëne en harde levens vol armoede en pijn.

De schaamte voor de aangetaste huid gaat samen met een lange geschiedenis van een sociaal stigma van vaak dodelijke geslachtsziekten en de lichamelijk zichtbare symptomen ervan. Syphilis heette in de achttiende eeuw de 'geheime ziekte', omdat zij direct werd geassocieerd met prostitutie. Ironisch genoeg, uitte de ziekte met deze naam zich juist op de meest zichtbare delen van het lichaam: hoofd, handen en armen. In een steeds meer georganiseerde en industriële samenleving namen rond het midden van de negentiende eeuw de zorgen over syphilis als besmettelijke ziekte toe. Regering en artsen begonnen een zoektocht naar de mogelijkheden om de 'het onheil van de syphilis te lande' te bestrijden. Gebrekkige sociale en sanitaire omstandigheden waren mede oorzaak van de besmettingen, volgens de hygiënisten. Bovenal moesten de bordelen als bronnen van het kwaad verdwijnen. Er kwam een wetsvoorstel waardoor gezondheidsinspecteurs de prostituees in bordelen te allen tijden mochten onderzoeken op tekenen van syphilis. Vond de inspecteur bewijs van zo'n infectie, dan werd de vrouw aangehouden en opgenomen voor behandeling. Zo werd de huid middel voor controle en de infectieplek het stigma.

Ziekte tekent de huid. Zij maakt de persoon visueel tot een patiënt, afwijkend, een ander. Juist dat moet de medische afbeelding vangen. Voor de huidaandoeningen en venerische ziekten geldt dit des te meer. Bij dat specialisme is het kijken voor de arts essentieel. Hoe beter het plaatje in het medische boek, hoe beter de arts de verschillende typen aandoeningen uit elkaar kan houden op basis van vorm, kleur en structuur. Voor de dermatoloog was de studie van huidziekten zonder beeldmateriaal dan ook als geografie zonder kaarten. Afbeeldingen waren onmisbaar.

Lupus erythematosus, auto-immuunziekte

Herpes facialis

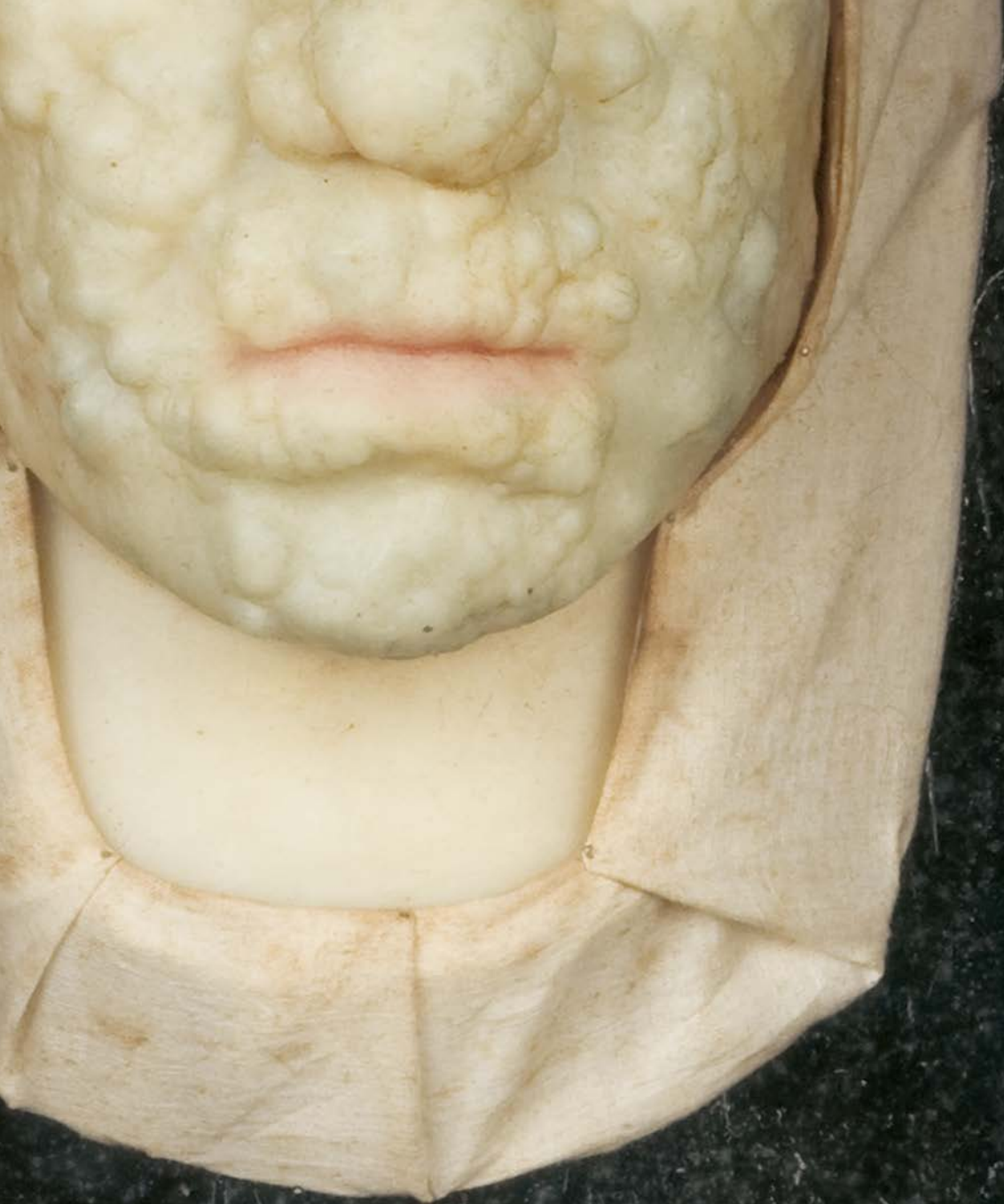
Artsen gebruikten vanaf de negentiende eeuw een aantal technieken om het aangetaste lichaam te verbeelden. Kleurige gravures en lithografieën van patiënten sierden studieboeken en medische prentenatlassen. De ontdekking van de fotografie gaf de medici een revolutionair middel in handen. Althans, dat vonden de artsen zelf. Enthousiast leggen ze al vanaf 1840 de meest monsterlijke afwijkingen zoals enorme tumoren of ernstige vergroeiingen vast op de gevoelige plaat. Andere populaire onderwerpen voor vroege medische fotografie waren oorlogschirurgie, geesteszieken en de aangetaste huid. Als een van de eersten publiceren de Franse professor Alfred Hardy en een fotograaf een indrukwekkende fotografische atlas over huidziekten. Het vormde een uniek middel voor de studie naar huidzieken met de foto als waardige en levensechte vervanging van het ziektegeval zelf. De vijftig handgekleurde foto's van rond 1868 tonen patiënten uit het Hôpital de Saint Louis in Parijs. Een opengereten huid van een wang vol eczeem, de felgroene schimmel op het hoofd van een starende man en de vele vormen van syfilis volgen elkaar op zonder een regel over de personen in beeld. Wie waren deze mensen?

Met ontbloot bovenlijf staart de vrouw in de camera. Half op haar ontblootte borst tekent zich een fel paars gekleurde vlek af. Haar gezicht blijft zwart-wit. Niet de persoon, maar de ziekte moest de aandacht trekken. Toch blijft juist die hulpeloze aanblik je als kijker bij. Toestemming vragen om de patiënt te fotograferen, was niet nodig. De fotograaf van professor Hardy kon deze mannen en vrouwen zonder problemen vastleggen in zijn zelf geconstrueerde fotografische studio op het ziekenhuisterrein met zijn collectie patiëntenbarakken. Van oorsprong was het Saint Louis een plek om pestlijders en later patiënten met cholera, tyfus of pokken te isoleren. In 1801 begon de beroemde arts Jean-Louis Alibert hier met zijn lessen over huidziekten. Hij noemde het ziekenhuis de

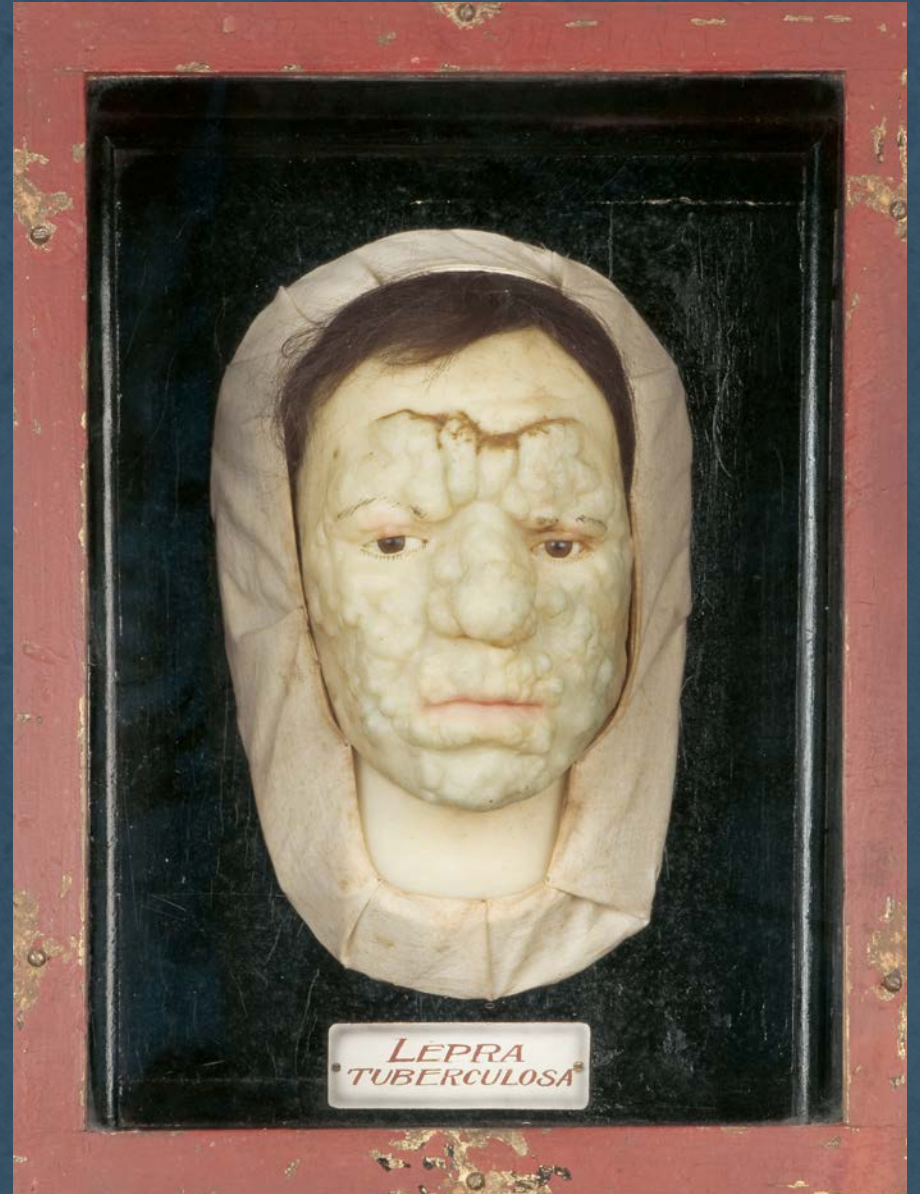
'afvoerput van alle landen ter wereld' met voor de arts een rijkdom aan ziekten en misvorming. Bezoekers aan dit ziektespektakel reageerden vol medelijden, verbazing en afschuw op de stroom aan afwijkende individuen. Al dat leed is vastgelegd in de boeken van Alibert met prachtige, gekleurde en gedetailleerde gravures. Een tijdgenoot merkte op hoe zelfs de meest afschrikwekkende ziekten nog een plezier waren om naar te kijken: 'Je kijkt naar de meest afschuwelijke kwaden die de mens kan treffen met net zoveel plezier en interesse als dat je naar de bloemen getekend door Van Spaendonck of Redouté kijkt'. Alibert schreef zijn boeken niet alleen voor artsen, maar ook voor kunstenaars en het gewone publiek. Door het gebruik van artistieke thema's en methoden krijgen in zijn werk de meest gruwelijke ziekten een esthetische lading. Je wil er graag naar kijken.

Over de gefotografeerde patiënten uit de atlas van Hardy weten we weinig. Waarschijnlijk kwamen ze hier voor het eerst van hun leven in aanraking met fotografie. Schaamte was er zeker. Een jonge man met een enorm opgezwollen penis en balzak door de olifantsziekte (Elefantiase) schaamde zich zo dat hij zijn ziekte lange tijd verborgen hield. Uiteindelijk moest hij zich wel melden in het Saint Louis ziekenhuis, omdat hij niet meer kon werken door het ongemak. Eerst werd hij gefotografeerd, daarna ging hij verzonken in een roes van chloroform onder het mes.

Het vangen van de aangetaste huid als studieobject was een kunst. Naast de foto's gebruikten artsen in het onderwijs over geslachts- en huidziekten eind negentiende eeuw ook de wasmoulage. Een moulage is letterlijk een afdruk van een ziek lichaamsdeel in was. Soms een arm, een gezicht, been of de schaamstreek, afhankelijk van de onheilsplek op het lichaam. Het doel is een levensecht driedimensionaal beeld van de ziekte. In tegenstelling tot de vele

*LEPRA
TUBERCULOSA*

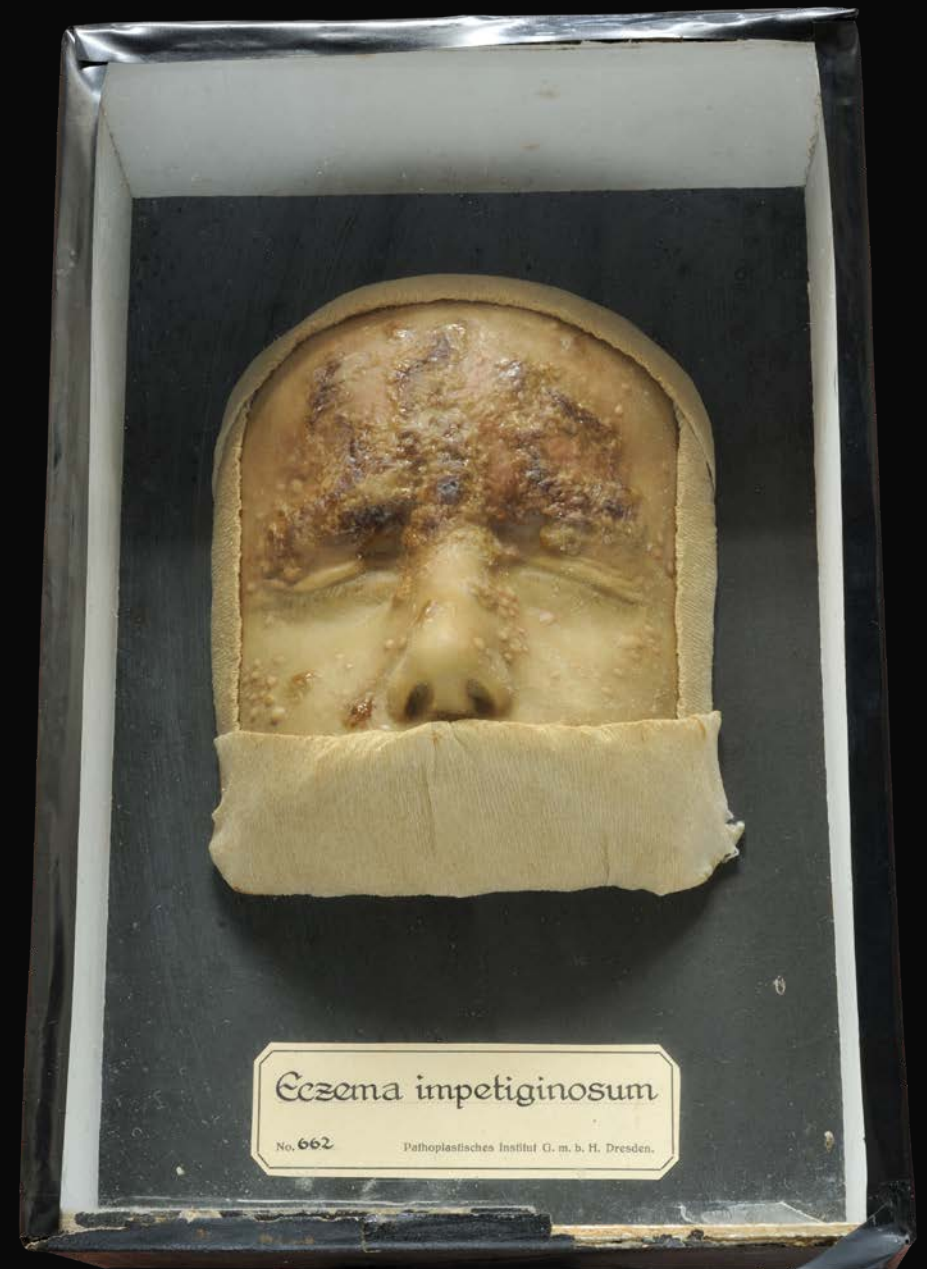
*LEPRA
TUBERCULOSA*

foto's die artsen in het medische onderwijs gebruikten, kon bij de moulage ook het algemene publiek de gruwelijke gevolgen van ziekten als syfilis, gonorrhoe of tuberculose aanschouwen. Op de internationale hygiëne-tentoonstelling in Duitsland in 1911 verwonderde het massaal toegestroomde publiek zich over de hyperrealistische wasmoulages (en wasmodellen) van geslachtsziekten. Het educatieve karakter van de expositie veranderde in een spektakel dat de voyeur in de mensen wakker maakte. Sommige bezoekers waren zo onder de indruk van de levensechte moulages van penissen met zweren en etterende vagina's, dat zij flauwvielen. Ook de wasmodellen en -moulages uit de Catalaanse Roca-collectie moesten de kijkers in Barcelona begin twintigste eeuw waarschuwen. Ga niet vreemd en bezoek geen prostituees, want dan staat dit je te wachten. De tentoonstelling van de moulages werd nota bene georganiseerd in de wijk Raval, destijds de hoerenbuurt van Barcelona. Ondanks alle educatieve en moraliserende bedoelingen wakkerden de moulages vooral de angst aan. Het stigma bleef.

Hoe liep het af met mevrouw N. van de foto uit het boek van professor Van Haren Noman? Zij bleek een herpesbesmetting in het gezicht te hebben. Na een behandeling met een poeder ging het al snel beter en vertrok ze naar huis. Haar foto bleef achter. Zonder het te weten, is ook zij vandaag de dag van studieobject voor de arts tot publiek figuur geworden. Zodra een foto afgedrukt is, hetzij los hetzij afgedrukt in een boek, gaat deze zijn eigen leven leiden. Artsen hadden dit al snel door. Sinds 1900 voeren medici verhitte discussies over de grenzen van het fatsoen in medische foto's. De identiteit van alle patiënten moest in het vervolg verborgen blijven. Vooral naakte patiënten dienden beschermd te worden. Wat zou een leek wel niet denken als hij zo'n foto onder ogen kreeg?

Afbeeldingen spreken niet voor zich. Ze laten net zo veel zien als ze verbergen. De verhalen achter de afschrikwekkende beelden geven zich niet vanzelf prijs. Ze verdienen onze aandacht om te ontdekken wat er schuil gaat achter de wonden en gezichten uit het verleden. Al was het maar om mevrouw N. en haar medepatiënten recht te doen.

Eczema impetiginosum

Zo'n een lichaam had
zo'n een lichaam had
ik nog nooit gezien,
ik nog nooit gezien,
ik zocht snel naar een
ik zocht snel naar een
munt om mijn huiver
munt om mijn huiver
af te kopen.
af te kopen.

I had never seen a
I had never seen a
body like that before,
body like that before,
and quickly fished out
and quickly fished out
a coin to buy off my
a coin to buy off my
revulsion.
revulsion.

...evus Mollusciforme pilifere.

15. Tumeur Mollusciforme.

6, 7. Mélanose cancéreuse (20e).

17. Hypertrophie de la peau.

18. (Coupe).

16. Hypertrophie du n...

9. Mélanose.

Huidtumoren

Eczematoses / Afcheidingsziekten

Na de schrik zag ik de
Na de schrik zag ik de
schoonheid.
schoonheid.

After the shock I saw
After the shock I saw
the beauty.
the beauty.

18.

Pediculus
pubis.

Schaamluis

6. Lichen agrius.

16.

Pediculus
capitis.

5. Lichen urticatus.

3. Lichen verrucosus aigu.

Prurigo mitis.

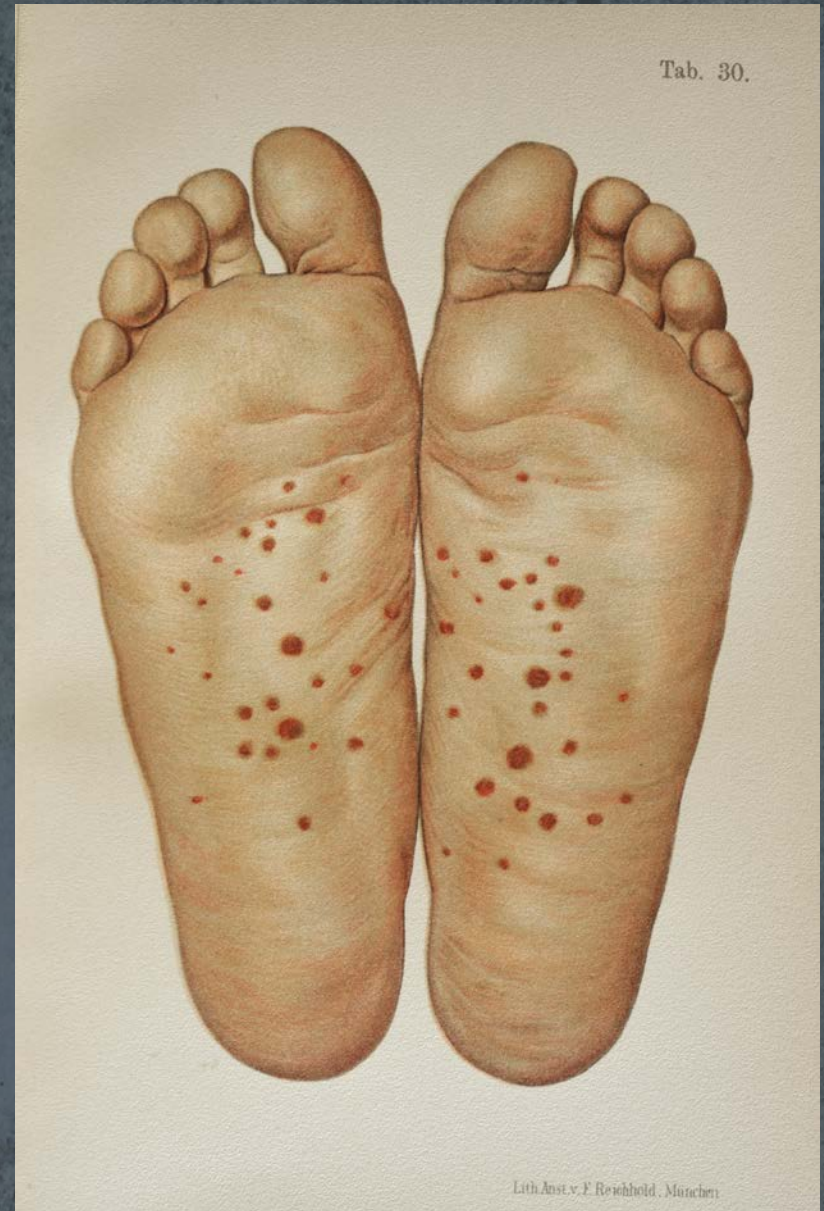
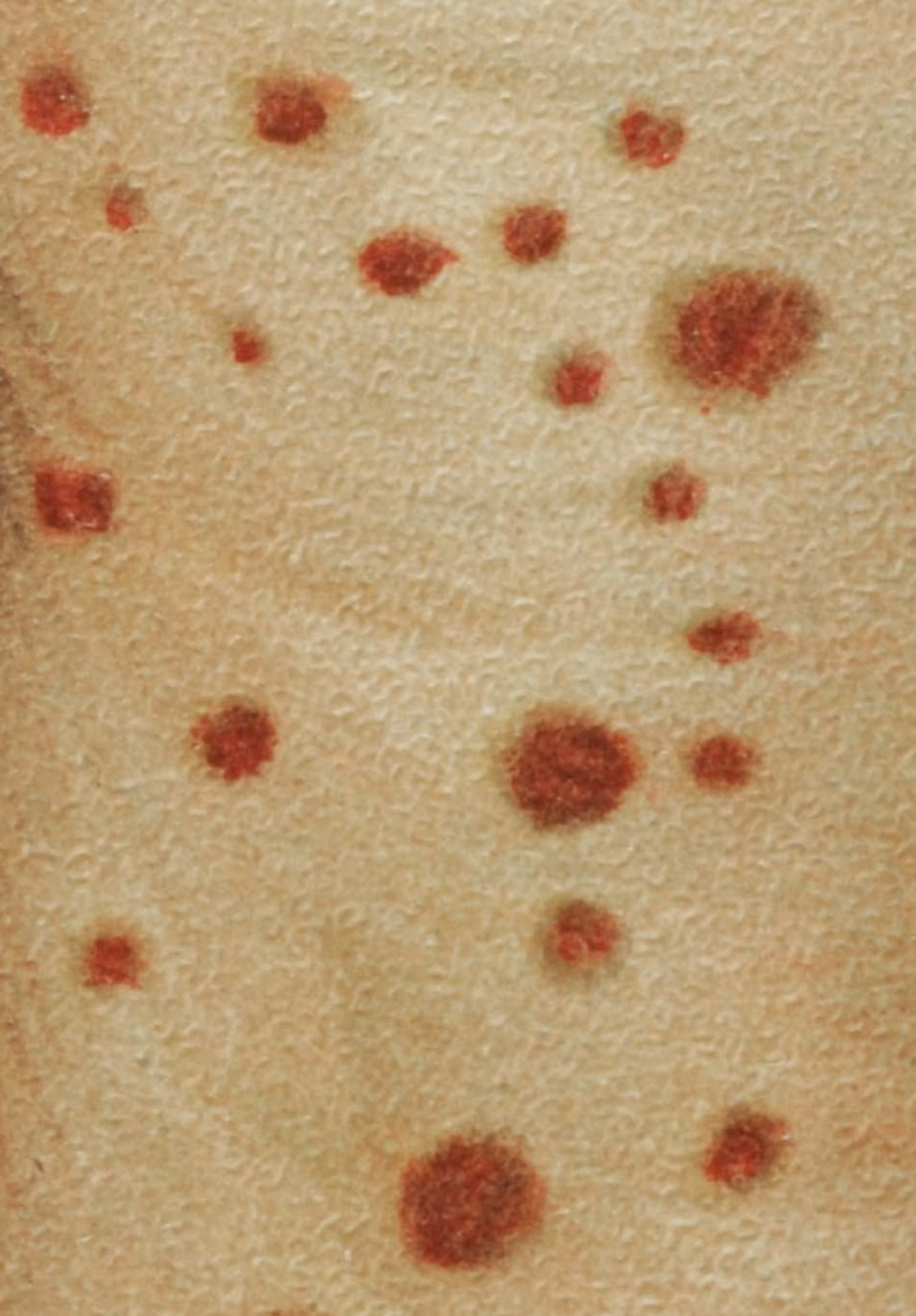
11. Strophulus.

15. Prurigo

Papula

In Afrika, op dat
In Afrika, op dat
rood bestoven pad
rood bestoven pad
naar Foumban, zag
naar Foumban, zag
ik de mens zoals hij
ik de mens zoals hij
óók geboren wordt:
óók geboren wordt:
verkneed, strompelend
verkneed, strompelend
van pijn.

In Africa, on the
In Africa, on the
red dusty path to
red dusty path to
Foumban, I saw how
Foumban, I saw how
other human beings
other human beings
are born: mangled,
are born: mangled,
hobbling in pain.
hobbling in pain.

Schubziede aan de voeten door syfilis

Helpless skin: images, study and stigma

Mieneke te Hennepe

Amsterdam. Seated at his desk, Professor Van Haren Noman writes in his notebook: 'Mrs. N. attended the clinic for dermatological disorders and syphilis in Amsterdam in April, complaining of a rash on her face. She said she had first noticed it a few days ago, together with a high fever and a burning sensation.' The patient was not in his consulting room; he was looking at her photograph, which lay on his desk. A perfect picture for the photographic atlas he was planning to publish, with case histories of skin diseases. He had finally found a way of putting his passion for photography to good use in his profession.

For late nineteenth-century medical practitioners, the most shocking pictures always had a clear purpose: they helped aspiring doctors to study and recognise diseases. The colour plate or photograph had to show every detail of the patient's symptoms and to be as true to life as possible. No verbal account could ever be as valuable to a physician as the visual impression recorded in a photograph. But what do these old medical pictures have to tell us today? What is the story behind that woman's severe gaze? What worlds do these often horrifying photographs hint at? Far more than simply demonstrating the symptoms of a disease, they reveal the undisguised reality of the stricken body from the past. Recorded at the time as interesting objects of study, the patients stare at us. They take us back to an age with a fascination for photography, rampant skin and venereal diseases, poor hygiene, and hard lives, full of poverty and pain.

Skin problems have always been linked to feelings of shame. Such emotions are part of the long history of social stigma associated with venereal diseases, which were often fatal, and their visible physical symptoms. Syphilis was known in the eighteenth century as the 'secret malady', because of its direct link with prostitution. Ironically, the disease that went by this name showed itself precisely on the most visible parts of the body: head, hands and arms. Around the mid-nineteenth century, as society became more tightly organised and industrialised, there was growing public concern about syphilis as an infectious disease. Government and medical profession alike cast about for ways of tackling the 'calamitous [spread of] syphilis in this country'. Hygienists pointed to poor living conditions and the lack of adequate sanitation as exacerbating factors. Above all, many wanted brothels, as the source of the evil, to be closed down. A bill was presented to Parliament authorising health inspectors to visit any brothel unannounced and examine the prostitutes working there for symptoms of syphilis. If any such infection was discovered, the woman concerned would be detained and admitted for treatment. In this way, the skin became a means of inspection, and a stigma was attached to the place of infection.

Disease taints the skin. It marks someone out graphically as a patient, different, deviant. That is precisely what a medical image seeks to capture. This applies pre-eminently to skin disorders and venereal diseases. For a dermatologist, a discerning eye is crucial. The better the picture in the medical textbook, the more easily the specialist will be able to distinguish between different maladies on the basis of shape, colour, and structure. In fact, early dermatologists, who set out to study skin diseases without any pictorial material, were not unlike geographers working without maps. Images are indispensable.

Gezicht met gezwellen

Starting in the nineteenth century, medical practitioners used a range of techniques to depict the diseased body. Textbooks and medical pictorial atlases contained colourful engravings and lithographs of patients. The invention of photography gave medical practitioners a revolutionary new instrument. At least, that is how they saw it themselves. As far back as 1840 they were immortalising the most monstrous aberrations such as gigantic tumours and severe deformities on photographic film. Other popular subjects for early medical photography included war surgery, psychiatric disorders, and skin ailments. The French professor Alfred Hardy joined forces with a photographer to produce one of the first photographic atlases of skin diseases. This impressive work was a unique aid for the study of skin diseases, in which photographs served as valuable, authentic replacements of the sufferers themselves. The fifty hand-coloured photographs, dating from around 1868, show patients treated at the Hôpital de Saint Louis in Paris. The lacerated skin of a cheek ravaged by eczema, the bright green fungus on the head of a staring man, and numerous manifestations of syphilis are presented one after another without a single line of information about the patients depicted. Who were these people?

With her upper torso bared, the woman gazes straight at the camera. Half-way down her chest is a bright purple patch of skin. Her face remains black and white. The picture is intended to draw our attention to the disease rather than the person. Even so, it is that helpless expression that nestles in the viewer's memory. There was no need to ask the patient's consent for the snapshot. Hardy's photographer recorded these men and women at his ease, in his own, home-made studio on the hospital grounds with its cluster of outbuildings. Saint Louis was originally a place where patients suffering from the bubonic plague, and later those afflicted by cholera, typhoid fever, or smallpox, could be placed in isolation.

It was here that the famous physician Jean-Louis Alibert started giving his lectures on dermatological diseases in 1801. He referred to the hospital as the 'cesspit of all countries of the world', with a wealth of diseases and deformities for physicians. Those who visited this spectacle reacted in varying tones of sympathy, astonishment and revulsion to the parade of anomalous individuals. All this suffering is documented in Alibert's books, with marvellously detailed engravings in colour. A contemporary observer remarked that even the most terrifying-looking maladies were a pleasure to look at: 'One looks upon the most hideous evils that afflict humanity with as much pleasure and interest as one regards the flowers drawn by van Spaendonck or Redouté'. Alibert wrote his books not only for medical practitioners, but also for artists and ordinary people. His use of artistic themes and methods invested the most gruesome of deformities with an aesthetic dimension. His images are pleasing to look at.

We know little about the patients who appear in Hardy's atlas. This was probably their first brush with photography. They certainly had feelings of shame. One young man whose penis and testicles were enormously distended as a result of elephantiasis was so ashamed that he concealed his disease for a long time. Eventually, however, he was compelled to seek help at the Saint Louis hospital, since he was no longer able to work. He was photographed first, before being anaesthetised with chloroform on the operating table.

Capturing images of skin disorders as study aids was an art. In the late nineteenth century, those teaching medical students about venereal and dermatological disorders used wax moulages as well as photographs. A moulage is literally a wax impression of a diseased part of the body: it may be an arm or a face, a leg or the pubic region, depending on where disaster has struck. The purpose was

Psoriasis vulgaris serpiginosa

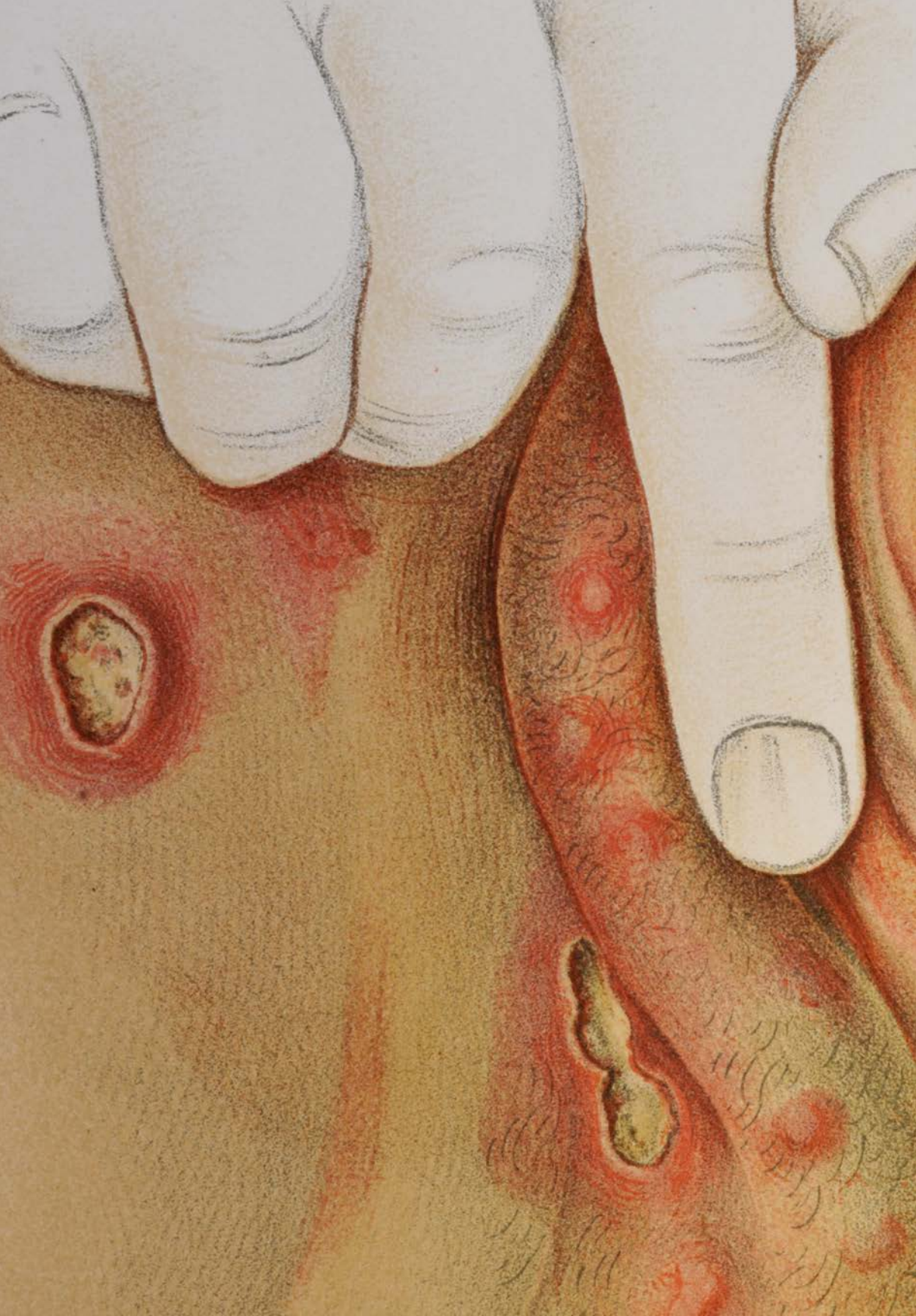
Pediculose corporis (kleeerluis)

to produce a realistic, three-dimensional image of the disease. In contrast to the many photographs that were used to train medical students, moulages could also be used to impress on the general public the terrible consequences of diseases such as syphilis, gonorrhoea or tuberculosis. At the international hygiene exhibition in Germany in 1911, the huge crowds expressed amazement at the highly realistic wax moulages (and wax models) of venereal diseases. Initially an educational event, the exhibition became a spectacle that awakened the voyeur in those who came to see it. Some visitors were so deeply affected by the authentic-looking moulages of ulcerated penises and suppurating vaginas that they fainted. The wax models and moulages in the Catalan Roca collection, too, were intended as graphic warnings to those who came to see them in Barcelona at the beginning of the twentieth century. The message was clear: don't have extramarital affairs, and don't go to prostitutes, or you may find yourself looking like this! Ironically, the exhibition featuring the moulages was held in the Raval quarter, which was then Barcelona's 'red light district'. Whatever the educational and moral intentions, the main effect of the moulages was to instil fear. The stigma endured.

How did things turn out for Mrs N., whose photograph appeared in Van Haren Noman's book? She was diagnosed with a herpes infection in her face. After a course of treatment with a powder, she soon recovered and went home. Her photograph remained behind. Without ever knowing it, she metamorphosed from an object of study for medical students into a public figure. Once a photograph has been printed, whether separately or in a book, it starts to lead a life of its own. Physicians soon realised this. Since 1900, the medical field has witnessed fierce debates about the limits of decency in medical photographs. At length it was agreed that the identity of all patients must henceforth be concealed. Those who were

photographed naked, in particular, must be protected. What would a layman think if he were to catch sight of such a picture?

Images do not speak for themselves. They conceal as much as they reveal. The stories behind the shocking images do not yield up their secrets automatically. We should give them our attention, to discover what is hidden behind the wounds and faces from the past. If only to give Mrs N. and her fellow patients the respect they deserve.

Zachte sjanker, sexueel overdraagbare aandoening

Alleen, waarom
Alleen, waarom
verhullen wij
verhullen wij
andermans gebrek?
andermans gebrek?
Uit medemenselijkheid?
Uit medemenselijkheid?
Of om ons zelf te
Of om ons zelf te
sparen?
sparen?

Only, why do we
Only, why do we
hide other people's
hide other people's
defects? From a sense
defects? From a sense
of common humanity?
of common humanity?
Or to spare our own
Or to spare our own
feelings?
feelings?

Vagina aangetast door syfilis

Al reizende heb ik
Al reizende heb ik
met bewondering
met bewondering
naar het afwijkende
naar het afwijkende
lichaam leren kijken,
lichaam leren kijken,
naar die wanhopige
naar die wanhopige
zelfredzaamheid.
zelfredzaamheid.

On my travels, I have
On my travels, I have
learned to look with
learned to look with
admiration at unusual
admiration at unusual
bodies, at that
bodies, at that
desperate self-reliance.
desperate self-reliance.

Pokken op de bovenarm 12 dagen na de vaccinatie

Bronnen

Pagina 2-3, 38-39, 74-75

J. van der Spek, *Atlas en handleiding der syphilis en venerische ziekte*, Amsterdam : Scheltema en Holkema, 1903, Universiteits Bibliotheek, Amsterdam.

Pagina 6-7, 18-19, 42-43, 58-59, 78-79, 90-91

Collectie Familie Coolen, Antwerpen: wasmodellen.

Pagina 14-15, 46-47, 62-63, 94-95

Medisch en Farmaceutisch Museum De Griffioen, Delft: wasmodellen.

Pagina 34, 35, 54, 55, 82, 83

D. van Haren Noman, *Casuistique et diagnostic photographique des maladies de la peau*. Haarlem, 1900, Museum Boerhaave, Leiden.

Pagina 22-23, 50-51, 86-87

M. Kaposi, *Die Syphilis der Haut und der angrenzenden Schleimhäute*, Wien, 1873-1875. Dl II, Museum Boerhaave, Leiden.

Pagina 26-27, 30, 67

F. W. Nolte, *Afbeeldingen der huidziekten, met verklarenden tekst: volgens het systema van C.H. Fuchs*, Leyden: Hazenberg, 1844, Museum Boerhaave, Leiden.

Pagina 31, 66, 70-71

P. Rayer, *Traité des maladies de la peau: atlas*, Paris: J.B. Baillière, 1835, Museum Boerhaave, Leiden.

Pagina 10-11

G.H. Fox *Iconographie photographique des maladies de la peau*, Paris 1882.

Colofon

© 2011 Museum Meermannno | Huis van het boek

info@meermannno.nl

www.meermannno.nl

© 2011 Uitgeverij WBOOKS

info@wbooks.com

www.wbooks.com

Samenstelling: Maartje de Haan

Tekst: Adriaan van Dis en Mienke te Hennepe

Fotografie: Jelle Hellinga e.a.

Vormgeving: Jelle Hellinga

Lithografie en druk: ÈposPress, Zwolle

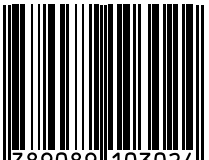
ISBN 978 90 891 0302 4/NUR 694

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

• HERPES, RINGVORMIGE HAARDEN. •

9 789089 103024

WWW.WBOOKS.COM